

1. Неўзабаве каля мяне спыніўся хлопчык гадоў васьмі і спытаў: «Што вы робіце?» (*Р. Ігнаценка*). 2. «Захварэла я, сыноч», — сказала мама (*К. Хадасевіч-Лісавая*). 3. Пра чалавека з дрэннай памяццю кажуць: «Галава як рэшата» (*М. Маляўка*). 4. «Косцік мне не праба-чыць», — апусціўшы галаву, прашаптаў Дзімка (*Г. Скаржынская*). 5. «Хлопцы! — крыкнуў я. — Акружайце дом» (*У. Караткевіч*). 6. «Што вы хацелі, малады чалавек?» — спытала пажылая аптэкар-ка ў цёмных акулярах (*В. Гардзей*).

Якая частка складаназалежнага сказа — галоўная ці даданая — перадае словы аўтара?

Назавіце фразеалагізмы з кампанентам *рэшата*, якія маюць наступныя значэнні: а) 'рабіць што-небудзь безвынікова, заведама ўпустую'; б) 'штосьці незвычайнае, неверагоднае'.

120. Складзіце складаназалежныя сказы з даданымі дапаўняльнымі часткамі па прапанаваных схемах. Запішыце.

ш т о?

x ↓

1. [дзеяслоў], (як...).

к а г о?

x ↓

3. [таго], (хто...).

к а м у?

x ↓

2. [таму, (у каго...),].

п р а ш т о?

x ↓

4. [дзеяслоў, (каб...),].

§ 18. Складаназалежныя сказы з даданай акалічнаснай часткай месца (сродкі сувязі, знакі прыпынку)

121. Вусна запоўніце прабелы ў лінгвістычным паведамленні.

Даданы член сказа, які абазначае характар дзеяння ці розныя абставіны, пры якіх адбываецца дзеянне, называецца У сказе акалічнасці звычайна адносяцца да Паводле значэння акалічнасці падзяляюцца на наступныя віды:

Акалічнасць месца адказвае на пытанні Звычайна акалічнасць месца выражаецца прыслоўем (напрыклад, ...) або спалучэннем назоўніка з прыназоўнікам (напрыклад, ...).

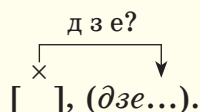
Даданыя акалічнасныя часткі месца ўказваюць на месца дзеяння, пра якое паведамляецца ў галоўнай частцы.

Даданыя акалічнасныя часткі месца адказваюць на пытанні *дзе? куды? адкуль?* і звязваюцца з галоўнай часткай пры дапамозе злучальных слоў *дзе, куды, адкуль*.

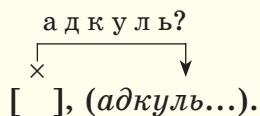
Даданая акалічнасная частка месца паясняе дзеяслоў-выказнік галоўнай часткі або акалічнасць месца, выражаную прыслоўямі *тут, там, туды, адтуль, адсюль, усюды* і інш.

Напрыклад:

1. ¹⁾*Закіпела праца дружная*, ²⁾*дзе палеткі залацістыя* (А. Русак).

2. ¹⁾*Першыя няўдачы прыйшлі адтуль*, ²⁾*адкуль Соня іх не чакала* (М. Кукуць).

122. Выпішыце складаназалежныя сказы з даданымі акалічнаснымі часткамі месца. Пабудуйце схемы сказаў.

1. На захадзе, там, дзе зусім нядаўна было відно сонца, ускочыла маленькае воблачка (*І. Чыгрынаў*). 2. Зачаравана глядзеў я маладымі вачыма на прыгожы куток Магілёўшчыны, дзе мне давялося пачынаць сваю настаўніцкую працу (*П. Кавалёў*). 3. Наперадзе, куды яны ехалі, зайшоўся кулямёт, моцна^м, на ўвесь лес (*І. Пташнікаў*). 4. Не рабіце сакрэтаў там, дзе іх няма (*І. Шамякін*). 5. У цемры шамацеў лістотай сад, дзе змешваліся вострыя пахі восеньскіх кветак (*Т. Мушынская*). 6. Алесь углядаўся туды, дзе з-за далёкага лесу падымалася сонца (*М. Ільчук*). 7. Там змяшчалася школа, дзе жыў і вучыў дзяцей Турсевич (*Я. Колас*).

У якім значэнні ўжыты прыметнік *вострыя* ў 5-м сказе? Прывядзіце прыклады ўжывання гэтага прыметніка ў іншых значэннях.

123. Перабудуйце простыя сказы ў складаназалежныя, замяняючы выдзеленыя словазлучэнні даданымі часткамі. Запішыце сказы, у дужках укажыце від даданай часткі.

У з о р. *Птушкі штодзень прылятаюць сюды, на кукурузнае поле.* — *Птушкі штодзень прылятаюць сюды, дзе раскінулася кукурузнае поле* (даданая акалічнасная частка месца).

1. Палаткі раскінулі на ўскрайку сяла на прыгожым поплаве, сярод зялёнай травы і маленькіх стракатых кветак (*Л. Адамовіч*). 2. Хлапчукі хуценька сцягнулі на ваду лодку і паплылі назад, у сваю прыазёрную вёску (*А. Капусцін*). 3. У выхадныя дні сюды, на гэты зялёны астравок, прыходзіць нямала людзей — дзетвары, дарослых (*З. Прыгодзіч*). 4. Я любіў спыняцца тут, у канцы гэтай маленькай гарадской плошчы, каля дзвюх таполяў (*М. Прохар*).

124. Перакладзіце тэкст на беларускую мову.

Хотите, чтобы ваше желание исполнилось? Приходите вечером на улицу Советскую в Бресте, туда, где установлены символические часы. И ждите волшебника в мундире петровских времен и с железной лестницей на плече. Это фонарщик. Загадав желание, дотроньтесь до пуговицы на мундире — и всё обязательно сбудется.

В Бресте возродили старинную традицию — зажигать на главной пешеходной улице керосиновые фонари. Необычный ритуал, который привлекает жителей и гостей Бреста, сразу стал визитной карточкой города (*По А. Митюкову*).

Слоўнік

фонарщик — *ліхтаршчык*

керосиновый — *га́завы, га́зны*

У тэксце перакладу знайдзіце складаназалежныя сказы. Вызначце віды даданых частак.

125. Складзіце і запішыце складаназалежныя сказы з прыведзенымі даданымі часткамі. У дужках укажыце від даданай часткі.

1. ..., дзе раслі цюльпаны і нарцысы. 2. ..., адкуль чуліся звонкія дзіцячыя галасы, 3. ..., куды імчаў цягнік, 4. Дзе летась пачалося будаўніцтва стадыёна, 5. ... , куды накіраваліся турысты.

§ 19. Складаназалежныя сказы з даданымі акалічнаснымі часткамі часу і ўмовы (сродкі сувязі, знакі прыпынку)

Даданыя акалічнасныя часткі часу ўказваюць на час дзеяння, пра якое паведамляецца ў галоўнай частцы.

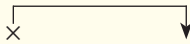
Даданыя акалічнасныя часткі часу адказваюць на пытанні *калі?* *як доўга?* *да якога часу?* *з якога часу?* і звязваюцца з галоўнай часткай пры дапамозе падпарадкавальных злучнікаў *калі, як, пакуль, толькі, як толькі, ледзь, ледзь толькі, пасля таго як, перад тым як, у той час як, да таго часу як*.

Даданая акалічнасная частка часу паясняе выказнік галоўнай часткі, спалучэнне выказніка са словамі *ў той час, да таго часу, пасля таго* або акалічнасць часу, выражаную прыслоўямі *тады, заўсёды, датule* і інш.

Напрыклад:

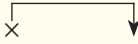
1. ¹Так спрачаліся яны, ²пакуль не прайшло першае ўражанне ад няшчасця (Я. Маўр).

да якога часу?

 [], (пакуль...).

2. ¹Гэтае пытанне не давала Ярмалаву спакою нават і тады, ²калі ён выйшаў з маленькага стандартнага вакзала і накіраваўся ў вайсковы гарадок (А. Кулакоўскі).

калі?

 [], (калі...).

126. Выпішыце складаназалежныя сказы з даданымі акалічнаснымі часткамі часу, пабудуйце іх схемы.

1. Здарылася гэта неспадзявана, калі з памяці пачалі ўжо сплываць паціху малюнкi дзяцінства (А. Крэйдзіч). 2. І раней бывалі выпадкі, калі тут хаваліся незнаёмыя людзі (А. Асіпенка). 3. Стома і сон агортваюць мяне адразу, як толькі я кранаюся галавою падушкі (А. Васілевіч). 4. Святам быў дзень, калі бацька ці дзядзька^Ф Антось

прывозілі ў Нясвіж торбу з сялянскім падмацункам (М. Маляўка). 5. Гэта здарылася ў той час, калі людзі ваявалі з лукамі і стрэламі (Л. Адамовіч). 6. Амаль адразу пасля таго, як дзверы за мачыхай зачыніліся, святло ў акенцы згасла (І. Мележ).

Даданыя акалічнасныя часткі ўмовы ўказваюць на ўмову, пры якой адбываецца дзеянне, названае ў галоўнай частцы.

Даданыя акалічнасныя часткі ўмовы адказваюць на пытанне пры якой умове? і звязваюцца з галоўнай часткай пры дапамозе падпарадкавальных злучнікаў **калі, як, каб, раз**.

Даданая акалічнасная частка ўмовы звычайна паясняе ўсю галоўную частку. Напрыклад:

¹Сяргейка быў бы выдатнікам, ²калі б людзі не прыдумалі на яго галаву граматыкі (У. Шахавец).

пры якой умове?

×
[], (калі б...).

127. Запішыце спачатку складаназалежныя сказы з даданымі акалічнаснымі часткамі ўмовы, потым — з даданымі часу. Пастаўце знакі прыпынку.

1. Самай ранічкай калі сонца ледзь-ледзь пачало паказвацца з-за гарызонту я падаўся ў лес (Я. Галубовіч). 2. Калі сінічка знойдзе схованку закрытую ад ветру з усіх бакоў працнецца здаровай і вя-сёлай (М. Бусько). 3. У нядзельку раненька ледзь толькі зайграла чырвань^{сп} на ўсходзе Лабановіч сядзеў ужо на сене ў драбінах* і выязджаў з вёскі (Я. Колас). 4. Адна пчала ўскочыла нават у рот Антосю калі ён нешта гаварыў і паспела куснуць яго за язык (С. Давідовіч). 5. Нават калі я хвалюся то заўсёды выглядаю знешне спакойным (М. Прохар). 6. Калі б я быў мастаком і захацеў намаляваць гэты вечар дык пакарыстаўся б толькі трыма фарбамі сіняй жоўтай і трохі шэрай (А. Федарэнка).

128. Прачытайце тэкст. Дакажыце, што ён адпавядае тыповай схеме раз-важання.

Жывучы побач з намі, вароны апэратыўна прыстасоўваюцца да «льгот», якія людзі, самі таго не жадаючы, прапануюць птушкам.

Няма матэрыялу для пабудовы гнязда? Падыдзе і алюмініевы дрот. Няма чым перакусіць? А смеццевы кантэйнер з харчовымі адходамі? Прыціснулі маразы? Дык ёсць жа трубы цеплатрас і цёплыя каналізацыйныя люкі! Варона знойдзе выйсце з любой сітуацыі (Паводле С. Зуёнка).

Запішыце тэкст, утвараючы з выдзеленых простых сказаў складаназалежныя сказы з даданымі акалічнаснымі часткамі ўмовы.

У з о р. Няма матэрыялу для пабудовы гнязда? Падыдзе і алюмініевы дрот. — Калі няма матэрыялу для пабудовы гнязда, вароне падыдзе і алюмініевы дрот.

129. Перабудуйце простыя сказы ў складаназалежныя, замяняючы адасобленыя акалічнасці даданымі акалічнаснымі часткамі. Запішыце сказы, у дужках укажыце від даданай часткі.

У з о р. Гледзячы на імклівую плынь ракі, Соня ўпершыню з глыбокім расчараваннем задумалася пра сваё жыццё. — Калі Соня глядзела на імклівую плынь ракі, то ўпершыню з глыбокім расчараваннем задумалася пра сваё жыццё (даданая акалічнасная частка часу).

1. Цяпер, убачыўшы сонца, клёнікі цягнуліся ўгору кожнай галінкай (М. Сліва). 2. Атрымаўшы атэстат, Шурка рашыла пайсці працаваць на завод (Т. Пяшко). 3. Падышоўшы да хаты, мы расчаравана спыніліся (А. Марціновіч). 4. Пад'ехаўшы да школы, Лабановіч выскачыў з драбінак і ўзышоў на ганак (Я. Колас). 5. Зайшоўшы на двор і паклаўшы мех каля карыта, бабуля заспяшалася ў хату (В. Хомчанка). 6. Пераплыўшы раку, я пайшоў па сцяжынцы (І. Пяшко).

130. Прачытайце тэкст. У якім сказе заключаецца яго асноўная думка?

Беларус за стагоддзі добра навучыўся арыентавацца ў шэрагу з'яў і падзей, якія змяняліся ў яго на вачах, і па іх прадказваць надвор'е. Ён уважліва назіраў за станам прыроды, думаў, разважаў, параўноўваў. Найперш, вядома, глядзеў на неба.

Чырвоны золак пры захадзе сонца — надвор'е пагоршыцца. Вясёлка пасля дажджу знікае хутка — можна чакаць яснага надвор'я. Зоркі зімою яркія — чакай марозу.

І па расе мы вызначалі надвор'е. Ноччу выпала шмат расы — будзе яснае надвор'е. На досвітку¹ няма ні расы, ні туманаў — рыхтуйся да дрэннага надвор'я (*Паводле Я. Сіпакова*).

Запішыце тэкст, перабудоўваючы бяззлучнікавыя складаныя сказы ў складаназалежныя.

У з о р. *З'яўляюцца дзве ці тры яркія вясёлкі адразу — дождж будзе зацяжны. — Калі з'яўляюцца дзве ці тры яркія вясёлкі адразу, дождж будзе зацяжны.*

Вызначце віды даданых частак у складаназалежных сказах.

§ 20. Складаназалежныя сказы з даданымі акалічнаснымі часткамі прычыны і мэты (сродкі сувязі, знакі прыпынку)

Даданыя акалічнасныя часткі прычыны раскрываюць прычыну таго, пра што паведамляецца ў галоўнай частцы.

Даданыя акалічнасныя часткі прычыны адказваюць на пытанні **ч а м у?** **п а я к о й п р ы ч ы н е?** і звязваюцца з галоўнай часткай пры дапамозе падпарадкавальных злучнікаў **бо, таму што, паколькі, як, што, а то, з-за таго што, ад таго што**.

Даданая акалічнасная частка прычыны паясняе выказнік галоўнай часткі або спалучэнне выказніка са словамі **таму, ад таго, з-за таго**.

Напрыклад:

1. ¹Максім любіць дажджлівае надвор'е, ²бо падчас дажджу ў яго заўсёды творчы настрой (В. Шніп).

п а я к о й п р ы ч ы н е?

× ↓
[], (бо...).

2. ¹А золатам нафту называюць таму, ²што вельмі ж яна каштоўная і патрэбная (У. Ліпскі).

ч а м у?

× ↓
[], (што...).

132. Выпішыце спачатку складаназалежныя сказы з даданымі акалічнаснымі часткамі мэты, потым — з даданымі прычыны. Пастаўце знакі прыпынку.

1. Каб чым заняць наведвальніцу прапанавала ёй Люда альбом з чорна-белымі здымкамі розных гадоў (*К. Сосна*). 2. Стары Тамаш такія паездкі ладзіў яшчэ таму што спачуванне да Стасіка меў асаблівае (*А. Карлюкевіч*). 3. З цяжкасцю расплюшчваю вочы бо за акном толькі пачынае світаць і бачу перад сабой у матчыных руках сподак з буйнымі¹ клубніцамі (*А. Бадак*). 4. Раней каб перамагчы ў любой вайне трэба было абавязкова захапіць замак (*Я. Сіпакоў*). 5. Такія студні звычайна накрываюць шчыльным драўляным або бляшаным дашкам каб у іх не траплялі пыл дождж і снег (*М. Маляўка*). 6. Бацькі прыездом сына былі задаволеныя бо дома хапала працы і каля хаты і ў полі (*В. Шніп*).

133. Прачытайце тэкст. Ці ёсць у ім канцоўка?

Шурка ціха, каб нікога не разбудзіць, пайшла на кухню.

Круп, каб згатаваць якую-небудзь кашу, яна не знайшла. Нават хлеба, каб зрабіць бутэрброд, не было. Затое яна знайшла дзясятка буйных бульбін, адшукала сярод посуду і тарку*. Абабрала бульбу, памыла ў місцы, на тарцы падзерла клубні, на патэльні на алеі спякла горку дранікаў.

Потым усю ўвагу скіравала на сервіроўку. Шурцы хацелася, каб на сталае стала прыгожа... (*Паводле Т. Пяшко*).

Знайдзіце ў тэксце складаназалежныя сказы, вызначце віды даданых частак. Складзіце і запішыце працяг тэксту (3-4 сказы), апісаўшы сервіроўку стала. Выкарыстайце складаназалежныя сказы.

134. Дапішыце сказы так, каб атрымаліся складаназалежныя сказы з даданымі акалічнаснымі часткамі прычыны і мэты.

1. У цёмны час сутак пешаход павінен абазначыць сябе святло-зваротным элементам, 2. Падчас руху аўтамабіля пасажыр павінен быць прышпіленым рамянямі бяспекі, 3. Нельга адцягваць увагу вадзіцеля, 4. Падчас руху аўтамабіля нельга адчыняць дзверы,

● Знайдзіце ў сказах назоўнікі, што ўжываюцца толькі ў форме множнага ліку.

135. Прачытайце тэкст. Дайце яму заглавак, выкарыстоўваючы словы з тэксту.

Неяк у суботу я ўскінуў на плечы рукзак і падаўся ў лес. Цікаўная вавёрачка цэлую гадзіну скакала за мной па галінках дрэў. Каб пачаставаць яе дастаў з кішэні жменьку семак і высыпаў на пянёк.

Блукаў па лесе доўга. Стаміўся і сеў на пень каб крыху перакусіць але рукзак не паспеў зняць з плячэй. На пні дзе я прымасціўся і на іншых пнях дружнымі сямейкамі раслі апенькі з ладнымі жоўта-карычневымі шапачкамі і цвёрдымі карычнева-бурымі ножкамі. Нават восенню не заўсёды натрапіш на такое багатае грыбное царства. Праз якія паўгадзіны я набраў цэлы рукзак апенек. Прыкмеціў гэта месца каб вярнуцца сюды яшчэ раз.

Ішоў дамоў і думаў пра вавёрачку якая скакала за мною. Яна напэўна ведала дзе раслі апенькі і хацела паказаць мне тое месца. Якая разумніца! (*Паводле Я. Галубовіча*).

Спішыце тэкст, расстаўляючы знакі прыпынку. У складаназалежных сказах з даданымі акалічнаснымі часткамі мэты пазначце лічбамі галоўную і даданую часткі.

Чаму грыбы апенькі атрымалі такую назву?

Растлумачце розніцу ў лексічных значэннях слоў *цікаўны* і *цікавы*.

- Растлумачце правапіс ужытых у тэксце складаных прыметнікаў.

§ 21. Складаназалежныя сказы з даданымі акалічнаснымі ўступальнай і параўнальнай часткамі (сродкі сувязі, знакі прыпынку)

136. Вусна адкажыце на пытанні.

На якое пытанне адказвае акалічнасць уступкі?

Прывядзіце прыклад простага сказа з акалічнасцю ўступкі.

Растлумачце пастаноўку знакаў прыпынку ў сказах.

Нягледзячы на пастаянныя вандроўкі, пераезды, у кватэры Мурашкевіча заўсёды панаваў адносны парадак (*Д. Пятровіч*).

Нягледзячы на тое што Мурашкевіч пастаянна вандраваў і пераязджаў, у яго кватэры заўсёды панаваў адносны парадак.

- Да якіх часцін мовы адносяцца словы *нягледзячы на*, *нягледзячы на тое што*?

Даданыя акалічнасныя ўступальныя часткі паведамляюць пра з’явы і падзеі, якія адбываюцца насуперак таму, пра што гаворыцца ў галоўнай частцы.

Даданыя акалічнасныя ўступальныя часткі адказваюць на пытанне *ня гледзячы на што?* і звязваюцца з галоўнай часткай пры дапамозе падпарадкавальных злучнікаў *хоць (хаця), хай (няхай), нягледзячы на тое што*.

Даданая акалічнасная ўступальная частка паясняе ўсю галоўную частку. Напрыклад:

¹*Шурка змагла здаць экзамены*, ²*хаця да іх амаль не рыхтавалася* (Т. Пяшко).

ня г л е д з я ч ы н а ш т о ?

×
[], (хаця...).

Падпарадкавальны злучнік *нягледзячы на тое што* можа ўваходзіць цалкам у даданую частку, а можа раздзяляцца ў залежнасці ад сэнсу сказа. У першым выпадку коска ставіцца перад злучнікам у поўным яго складзе, у другім — перад другой часткай злучніка (першая частка злучніка ўключаецца ў склад галоўнай часткі). Напрыклад:

1. ¹*Усё ж час здавайся нам бясконца доўгім*, ²*нягледзячы на тое што ў дарозе мы амаль не змаўкалі* (А. Жук).

ня г л е д з я ч ы н а ш т о ?

×
[], (нягледзячы на тое што...).

2. ¹*Нягледзячы на тое*, ²*што хлопцы пасварыліся*, ¹*яны не перасталі сябраваць* (Б. Мікуліч).

ня г л е д з я ч ы н а ш т о ?

↓ ×
[Нягледзячы на тое, (што...),].

Даданая акалічнасная ўступальная частка можа звязвацца з галоўнай пры дапамозе спалучэнняў слоў *як бы ні, дзе б ні, куды б ні, хто б ні* і інш. Напрыклад: ¹*Як бы ні развівалася тэхніка*, ²*конь быў і застаецца надзейным памочнікам селяніна* (У. Ліпскі).

137. Выпішыце складаназалежныя сказы з даданымі акалічнаснымі ўступальнымі часткамі. Пабудуйце схемы сказаў.

1. Як ні стараўся павучок вызваліцца з пасткі, але нічога з гэтага не атрымалася (*Я. Галубовіч*). 2. Увогуле ёй падабалася ўся іх размова, іх адносіны паміж сабой, простыя і сяброўскія, нягледзячы на розніцу ў гадах і ў становішчы, у адукацыі (*І. Шамякін*). 3. Рыту, хоць тая была і старэйшая за мяне на два гады, пакуль ніхто не праводзіў (*Н. Касцючэнка*). 4. Стома, заклапочанасць, нягледзячы ні на што, не сцерліся з яго твару (*У. Шыцік*). 5. Нягледзячы на сваю празмерную паўнату, яна галантна прысела, падаючы пухленькую ручку (*А. Мальдзіс*).

138. Вусна адкажыце на пытанні.

Чым ускладнены сказ *Метраў за пяць ад мяне ў снезе, як у пярыне, ляжаў лось* (*Я. Галубовіч*)?

З дапамогай якіх злучнікаў у сказ уводзяцца параўнальныя зварты?

Растлумачце пастановку знакаў прыпынку ў сказах:

Ля хаты гуляюць, шчабечуць,
як птушкі, дзеці (*З. Прыгодзіч*).

Ля хаты гуляюць, шчабечуць,
як птушкі вясной, дзеці.

Як адрозніць параўнальны зварот ад даданай акалічнаснай параўнальнай часткі складаназалежнага сказа?

Даданыя акалічнасныя параўнальныя часткі шляхам параўнання паясняюць і ўдакладняюць тое, пра што гаворыцца ў галоўнай частцы.

Даданыя акалічнасныя параўнальныя часткі звязваюцца з галоўнай часткай пры дапамозе падпарадкавальных злучнікаў **як, чым, нібы, як бы, быццам, як быццам**.

Даданая акалічнасная параўнальная частка паясняе ўсю галоўную частку. Напрыклад:

¹Смех у яе быў звонкі, залівісты, ²быццам абудзіліся раптам тысячы малюсенькіх званочкаў (*А. Крэйдзіч*).

┌───┐
x ↓
[], (быццам...).

Даданыя акалічнасныя параўнальныя часткі трэба адрозніваць ад параўнальных зваротаў. У параўнальных зваротах няма выказніка або даданых членаў з яго саставу. Напрыклад:

1. *Усе думкі выскачылі з галавы, як спалоханыя вераб'і* (З. Бядуля). Гэта просты сказ, ускладнены параўнальным зваротам *як спалоханыя вераб'і*.

2. ¹*Слабенькім голасам*, ²*як у рэшаце нядужыя кураняткі*, ¹*ціўкалі сініцы* (В. Адамчык). Гэта складаназалежны сказ з даданай акалічнаснай параўнальнай часткай *як у рэшаце нядужыя кураняткі*, у якой ёсць даданы член з саставу выказніка — акалічнасць *у рэшаце*.

139. Прачытайце тэкст. Вызначце яго стыль і тып. Спішыце, устаўляючы прапушчаныя літары і расстаўляючы знакі прыпынку.

Пад акном цв...ла ч..ромха. Яе ствол тоўсты і чорны як мокры асфальт упарта выцярэбліваўся з бетон.. і ц..гнуўся ўвышыню. Шырокая крона б..лела нібы на ёй павісла іскрыстая снежная лавіна духмяная як сама раніца. Часам ветрык праз акно сыпаў у пакой прыгаршчы п..лёткаў якія кружыліся ўспіралі падлогу.

У горадзе як гэта н.. дзіўна раней чым у лесе распускаецца ч..ромха (*Паводле У. Саламахі*).

Растлумачце пастаноўку знакаў прыпынку.

Вусна вызначце віды даданых частак у складаназалежных сказах.

Падбярыце сінонім да дзеяслова *выцярэбліваўся*.

Выкарыстоўваючы складаназалежныя сказы з даданымі акалічнаснымі параўнальнымі часткамі, складзіце і запішыце невялікі тэкст — апісанне чаромхі ў квецені, адлюстраванай на малюнку.

140. Прачытайце тэкст. Абгрунтуйце яго падзел на абзацы.

Дзень быў сонечны, але без духаты, якая звычайна бывае сярод ліпеня ў вялікім горадзе. Я вырашыў пагуляць па Маскве. Паколькі

першыя дні гасцявання ў сваякоў пайшлі ў мяне на знаёмства з гістарычнымі мясцінамі, то цяпер планаваў паглядзець Маскву літаратурную.

Вандруючы па горадзе, зрабіў для сябе адкрыццё: у Маскве нельга заблудзіць. І нават не таму, што язык да Кіева давядзе. Куды б ні завялі дарогі, усюды можна нырнуць у падземку. А на станцыі метро сядзеш у патрэбную электрычку і патрапіш у любы куток горада.

Перапоўнены высокімі пачуццямі, я крочыў па маскоўскіх вуліцах і плошчах. Наведаў літаратурныя музеі Пушкіна і Талстога. За свае сямнаццаць гадоў я не перажываў такой захопленасці прыгожым пісьменствам. Пушкін і Талстой праз сваю адданасць літаратуры пераканалі мяне, што сэнс жыцця — не толькі марыць пра цудоўнае, але і тварыць яго (*Паводле М. Пазнякова*).

Выпішыце з тэксту складаназалежныя сказы, у дужках укажыце від даданай часткі. Пабудуйце схемы сказаў.

- Да слова *гасцяванне* падбярыце аднакаранёвыя словы (назоўнік, прыметнік, дзеяслоў, прыслоўе).

Знайдзіце ў тэксце прыказку, растлумачце яе сэнс.

Якія музеі або мясціны вы параілі б наведаць гасцю з іншай краіны, калі б ён хацеў пабачыць Беларусь літаратурную?

141. Выпішыце складаназалежныя сказы з даданымі акалічнаснымі параўнальнымі часткамі. Пабудуйце схемы сказаў.

1. Далей уніз цягнуўся **ельнік**, сіні, як навальнічная хмара (*А. Алешка*). 2. Вяснушкі густа абляпілі яе твар і рукі, быццам хто абпырскаў светла-карычневай фарбай (*М. Зарэмба*). 3. Шчупак упарціўся^м, круціўся, уздымаў зубастую галаву, вырываўся, як бычок на ланцугу (*М. Бусько*). 4. За сталом ён **сядзіць**, нібы турэцкі султан (*В. Гардзей*). 5. А там, пад мястэчкам, над поплавам грымела, нібы ламалася і падала на зямлю вялікімі крыгамі неба (*В. Адамчык*). 6. Бабры выхапіліся з глыбіні, як вясковыя хлопчыкі пасля зацяжнага нырца, з пырханнем, чмыханнем і плёскам (*В. Казько*). 7. Між зялёных лістоў, нібы шарападобныя званочкі, на тоненькіх сцяблінках **звісаюць** белыя кветкі (*Я. Галубовіч*).

- Зрабіце фанетычны запіс выдзеленых слоў.

§ 22. Складана залежних сказів з даними акалічними частками способу дієння, міри і ступені (середні зв'язи, знаки припинення)

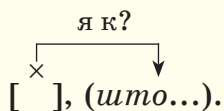

Дані акалічні частки способу дієння показують, яким чином здійснюється дієння, для якого повідомляється у галузній частині.

Дані акалічні частки способу дієння відповідають на питання як? яким чином? і зв'язуються з галузньою часткою при допомозі підпорядкованих зв'язників *як, як би, бачим, каже, що*.

Дана акалічна частка способу дієння пояснює виказник галузньої частки або сполучення виказника з словом *так*. Наприклад:

¹⁾Яна *павярнула* голову *так*, ²⁾*що* він не міг бачити її твар (Т. Мушинська).

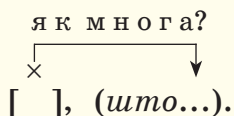

Дані акалічні частки міри і ступені виражають міру або ступінь здійснення дієння ці примети, для яких повідомляється у галузній частині.

Дані акалічні частки міри і ступені відповідають на питання як? як багато? у якій мірі? у якій ступені? і зв'язуються з галузньою часткою при допомозі підпорядкованих зв'язників *що, бачим, як, ніби, аж*.

Дана акалічна частка міри і ступені пояснює сполучення виказника з словами *так, стільки, настільки, такі, зтакі*. Наприклад:

¹⁾За тижень *наліло стільки* вад, ²⁾*що* земля не пасивала її усмоктувати (Я. Галубович).

142. Прачытайце складаназалежныя сказы. Назавіце ў іх галоўную і даданую часткі. Укажыце ў галоўнай частцы слова (спалучэнне слоў), якое паясняе даданая частка. Вывядзіце віды даданых частак.

1. Музыка спявала нешта весняе, такое мяккае і страснае, што слёзы прасіліся на вочы (*У. Караткевіч*). 2. Васіль аказаўся такім здольным, што ўсе здзівіліся (*П. Кавалёў*). 3. І жыццё складваецца зусім не так, як хацелася некалі (*Т. Мушынская*). 4. Птушкі настолькі ўвайшлі ў наша жыццё, што мы нават не можам уявіць сабе сад без шпака, поле без жаўрука, вясковую вуліцу без вясёлых, гарэзлівых вераб'ёў (*В. Зуёнак*). 5. Рагаталі так, што на нас пачалі звяртаць увагу (*А. Рыбак*). 6. Ударыў, аж здрыганулася зямля, пярун (*Я. Галубовіч*).

143. Дапішыце сказы так, каб атрымаліся складаназалежныя сказы з даданымі акалічнаснымі часткамі меры і ступені.

1. Дзяўчынка так спрытна пагналася за матыльком, 2. Лютаўскія маразы былі настолькі моцныя, 3. Сонца было такое яркае і прамяністае, 4. На кірмаш з'ехалася столькі народу, 5. Аднекуль пачуліся гукі такой журботнай мелодыі, 6. Птушкі апусціліся на зямлю так блізка ад мяне,

144. Складзіце па кожнай з прапанаваных схем тры складаназалежныя сказы з рознымі відамі даданых частак. Запішыце, у дужках укажыце від даданай часткі.

1. $\begin{array}{c} \diagup \quad \diagdown \\ \times \quad \downarrow \end{array}$ [], (як...).

2. $\begin{array}{c} \diagup \quad \diagdown \\ \times \quad \downarrow \end{array}$ [, (што...),] .

145. Прачытайце інтэрв'ю з Сяргеем Рылко, кіраўніком мастацка-пастаноўчай часткі спектакля «Сон у купальскую ноч», пастаўленага паводле п'есы Шэкспіра ў Нацыянальным акадэмічным тэатры імя Янкі Купалы. Ці выклікае гэта інтэрв'ю жаданне паглядзець спектакль?

— *Спецыяльна для спектакля «Сон у купальскую ноч» будзе зменена пляцоўка галоўнай сцэны Купалаўскага тэатра. Як яна будзе выглядаць?*

— Мы прыбіраем тры рады крэслаў у глядзельнай зале і павялічваем даўжыню сцэны. Гэта дазваляе нам усталяваць на сцэне яшчэ

150 месцаў, каб гледачы маглі прыняць непасрэдны ўдзел у аўтарскім даследаванні пачуццяў закаханых герояў.

— *Якія тэхналогіі выкарыстаны ў спектаклі?*

— Цяпер на пляцоўцы Купалаўскага тэатра мы можам ствараць высокатэхналагічныя спектаклі. Пастановачная група змагла зрабіць так, каб беларускі глядач ацаніў тэхнічныя магчымасці нашай сцэны.

У спектаклі будзе задзейнічана праекцыя на празрысты куб з чатырох бакоў. Таксама на яго будучь транслявацца выявы ўсяго таго, што адбываецца на сцэне.

Гэты спектакль стаў магчымым яшчэ і таму, што ў тэатры ёсць вялікі парк гукавога абсталявання і высокакваліфікаваныя інжынеры. Усё гэта дапамагло агучыць артыстаў так, каб іх было добра чуваць унутры куба і па-за яго межамі.

— *Ці можна параўнаць тэхнічны патэнцыял Купалаўскага з іншымі тэатрамі?*

Тэхнічны патэнцыял Купалаўскага агромністы. Дзякуючы апошняй рэканструкцыі мы маем больш магчымасцей, чым шмат якія іншыя тэатры Беларусі і Расіі. У нас выдатная сцэнічная механізацыя.

— *Якія ўражанні застануцца ў гледача пасля спектакля?*

Важна зрабіць так, каб усё працавала ў комплексе: рэжысёрская ідэя, арыгінальнасць увасаблення, тэхнічная складанасць. Каб глядач атрымаў задавальненне, у нас, лічу, усё атрымалася (*Паводле сайта Нацыянальнага акадэмічнага тэатра імя Янкі Купалы*).

Каму адрасаваны тэкст інтэрв'ю? З якой мэтай ён напісаны?

Якія сказы — простыя ці складаныя — ужываюцца пры пастаноўцы пытанняў? Якімі сказами карыстаецца С. Рылко, адказваючы на пытанні?

Зрабіце пісьмовы сінтаксічны разбор складаназалежных сказаў, ужытых у інтэрв'ю (парадак і ўзор разбору змешчаны ў Дадатку, с. 202).

Уявіце, што вам даручана ўзяць інтэрв'ю ў знакамітага артыста. Сфармулюйце і запішыце пытанні, якія вы хацелі б яму задаць.

146. Прачытайце тэкст. Колькі падтэм выкарыстана аўтарам для раскрыцця тэмы тэксту?

Спішыце тэкст, устаўляючы, дзе трэба, прапушчаныя літары і расстаўляючы знакі прыпынку.

Вёска даўно ўжо карыстаецца метал..ічнымі і пластмас..авымі вёдрамі. А быў час калі в..дро рабілі з дрэва. Клёпкі сцягвалі

арэжавымі ці дубовымі абручамі. Часам пр..сілі каваля каб выкаваў ж..лезныя абручы.

В..дро для студні рабілі з дуб.. . Лёс гэтага в..дра быў незайздросны бо яно стукалася аб сценкі студні ця..ка падала на дно. Таму дубовае в..дро яшчэ акоўвалі ж..лезам каб даўжэй жыло яно ў студні.

У хатніх вёдраў быў памочнік каромысел. Гэта т..ўставатая палка прамая ці крыху выгнутая. На канцах яна мела негл..бокія выемкі або драцяныя кручкі на якія ч..пляліся вёдры. Гаспадыня брала каромысел на плечы і несла поўныя вёдры дахаты так каб не распляскаць в..ду (*Паводле М. Маляўкі*).

Зрабіце пісьмовы сінтаксічны разбор складаназалежных сказаў.

§ 23. Складаназалежныя сказы з некалькімі даданымі часткамі

147. Прачытайце тэкст. Які працэс у ім апісваецца? Вусна падзяліце тэкст на абзацы.

Сняжынкi-дажджынкi

Пад летнім сонцам высыхае раніцай ад расы трава. Лёгкі туман збіраецца над рачною і азёрнаю вадою. Вадзяная пара падымаецца ўгору на многія кіламетры, ператвараецца ў нябачны газ. Ён такі лёгкі і празрысты, што не замянае сонечным промням пранікаць на зямлю. На вялікай вышыні, дзе сорак градусаў холаду, вадзяны газ ператвараецца ў мікраскапічныя кропелькі. Патрэбна да мільёна такіх кропелек, каб утварылася звычайная кропелька вады. Раптоўна адна з гэтых кропелек ператвараецца ў крышталік лёду. І адразу ж крышталік прыцягвае да сябе тысячы вадзяных кропелек, якія таксама ператвараюцца ў крышталікі і вока-мгненна далучаюцца да першага крышталіка. За долю секунды з крышталікаў утвараюцца сняжынкi. Іх так многа, што на зямлі магла б забушаваць сапраўдная снежная бура. Кожная сняжынка далучае да сябе новыя ледзяныя крышталікі, расце, цяжэе, пачынае апускацца да зямлі. Апускаючыся, сняжынкi сутыкаюцца з кропелькамі вадзяной пары і рассыпаюцца на дробныя часцінкі, з якіх утвараецца безліч сняжынак. Калі сняжынкi апускаюцца на той бок Зямлі, дзе стаіць лета, яны ў цёплым паветры, за некалькі